

ALTERNATYWNE PODEJŚCIA DO WOLNEJ WOLI I ICH OGRANICZENIA

Niewystarczalność konceptualizacji mechanicystycznych do wyjaśniania wolnej woli oraz innych specyficznie ludzkich fenomenów skłoniła niektórych badaczy i badaczy-praktyków do poszukiwania rozwiązań, które w większym stopniu upodmiotowią człowieka jako „przedmiot” dociekań psychologicznych. Przejawem tego procesu, jak też rosnącej świadomości, że w nauce mającej zgłębiać ludzką psychę brakuje jednak czegoś ważnego, czym wcześniej zajmowała się filozofia, było włączenie do psychologii akademickiej pojęć z zakresu klasycznej etyki cnót, blisko spokrewnionych z pojęciem woli. Niestety sposób ich wyjaśniania pozostał analogiczny do wyjaśniania pojęcia woli. Cnoty odwagi, miłości, sprawiedliwości, umiarkowania, roztropności, mądrości (pierwotnie rozumiane jako dyspozycje charakteru rozwijane poprzez ponawianie wolnych wyborów dobra i unikanie zła⁹) także zyskały status mechanizmów umysłowych¹⁰. Ich działanie, jak sugerują reprezentanci psychologii pozytywnej, da się precyzyjnie zmierzyć za pomocą skal intensywności, częstości, zakresu działania i gęstości¹¹.

Niektórzy badacze wprost zaprzeczają istnieniu wolnej woli. Z psychologicznego punktu widzenia, jak twierdzą między innymi John A. Bargh¹² czy Daniel M. Wegner¹³, podmiotowe „ja” oraz wolna wola są tylko użyteczną społecznie iluzją przypisywaną nieświadomym procesom i mechanizmom działania. Reprezentant bardziej wyrafinowanego stanowiska Roy F. Baumei-

⁹ Por. N. S z u t t a, *Czy istnieje coś, co zwiemy moralnym charakterem i cnotą?*, Wydawnictwo Academicon, Lublin, 2017, s. 111n.; por. A. M a c I n t y r e, *Dziedzictwo cnoty. Studium z teorii moralności*, tłum. A. Chmielewski, PWN, Warszawa 1996, s. 317.

¹⁰ Na przykład mądrość definiowana jest jako struktura umysłowa o funkcjach scalająco-kordynujących, zestrzajająca niepowiązane wcześniej ze sobą obszary wiedzy (zob. P.B. B a l t e s, J. G l i c k, U. K u n z m a n n, *Mądrość. Jej struktura i funkcja w kierowaniu pomyślnym rozwojem w okresie całego życia*, tłum. M. Szuster, w: *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*, red. J. Czapiński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 117-146).

¹¹ Por. E. T r z e b i Ń s k a, *Psychologia pozytywna*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 111.

¹² Zob. J.A. B a r g h, *Free Will is Un-natural*, w: *Are We Free? Psychology and Free Will*, red. J. Bear, J.C. Kaufman, R.F. Baumeister, Oxford University Press, New York 2008, s. 128-154.

¹³ Zob. D.M. W e g n e r, *Self is Magic*, w: *Are we Free?*, s. 226-247.

ster nie zaprzecza wprawdzie istnieniu wolności woli, stara się jednak, aby rozważania na jej temat pozostały poza granicami psychologii, w dziedzinie dociekań filozoficznych. Twierdzi, że za pomocą badań psychologicznych można dowieść na przykład istnienia korzyści prospołecznych wiary w wolną wolę (wiara ta sprawia, że ludzie są mniej skłonni do oszukiwania i zachowań agresywnych¹⁴), ale nie jej istnienia¹⁵. Choć początkowo trudno się z tym stanowiskiem nie zgadzać, należy dostrzec związaną z nim niekonsekwencję. Baumeister bowiem z jednej strony próbuje widzieć psychologię jako naukę antropologicznie bezzałożeniową, z drugiej jednak, sprowadzając wolną wolę do wolności działania (ang. freedom of action) jako ewolucyjnego osiągnięcia w dziedzinie (samo)kontroli zachowania¹⁶, przyjmuje założenie monizmu materialistycznego dotyczące natury ludzkiej¹⁷. Ujęcie, które prezentuje Baumeister, szeroko aprobowane w dominującym społeczno-poznawczym nurcie psychologii, gubi jej aspekt aksjologiczny oraz zawęża znaczeniowo do wolności od przymusu.

W innym kierunku zmiierzają badacze wyraźnie odwołujący się do założeń personalizmu, ale pozostający w głównym nurcie psychologii. Wspólnym mianownikiem tradycji personalistycznej, reprezentowanej choćby przez Williama Sterna¹⁸, Józefa Kozielskiego¹⁹ czy Henryka Gasiulę²⁰, są próby wypracowania w ramach psychologii osobowości koncepcji osobowych aspektów funkcjonowania człowieka, obejmującej między innymi intencjonalność zakotwiczoną w wartościach nadrzędnych wobec „ja”. Próby te, choć zmiierzają ku bardziej kompletnemu ujęciu wolnej woli w kategoriach „wolności do” oraz inspirują badaczy poszukujących w psychologii człowieka, nie zaś tylko mechanizmów, wciąż osadzone są w języku i metodologii paradygmatu przyrodniczego.

Bardziej radykalne dążenie do uwolnienia podejścia do fenomenu ludzkiej woli z ograniczeń tego paradygmatu prezentują psychologowie personalistycz-

¹⁴ Zob. R.F. Baumeister, E.J. Masicampo, C.W. DeWall, *Prosocial Benefits of Feeling Free: Disbelief in Free Will Increases Aggression and Reduces Helpfulness*, „Personality and Social Psychology Bulletin” 35(2009) nr 2, s. 260-268.

¹⁵ Por. R.F. Baumeister, *Free Will in Scientific Psychology*, „Perspectives on Psychological Sciences” 3(2008) nr 1, s. 18.

¹⁶ Por. tamże.

¹⁷ Por. A. Lemañska, *Konflikt ewolucjonizmu z kreacjonizmem jako spór światopoglądowy*, „Roczniki Filozoficzne” 68(2020) nr 4, s. 85; S. Judycki, *Tożsamość i wolna wola*, „Diametros” 2006, nr 7, s. 203n.

¹⁸ Zob. I. Koczanowicz - Dehnel, *William Stern i jego program psychologii personalistycznej*, „Zasopismo Psychologiczne” 20(2014) nr 2, s. 229-236.

¹⁹ Zob. J. Kozielski, *Koncepcja transgresyjna człowieka. Analiza psychologiczna*, PWN, Warszawa 1987.

²⁰ Zob. H. Gasiuła, *Personalistyczna koncepcja osobowości. Podstawy teoretyczne. Mechanizmy rozwoju i jego zakłóceń*, Difin, Warszawa 2022.

no-egzystencjalni, na przykład Rollo May, Victor E. Frankl czy Maria Straś-Romanowska. Fenomeny woli, intencji, wyborów, wartości ujmowane są w – niejako bliższych życiu – kategoriach opisu fenomenologicznego. Próby odejścia od mechanistyczno-regulacyjnych standardów uprawiania psychologii są jednak krytykowane przez rzeczników jej głównego nurtu za subiektywizm i niedojrzałość metodologiczną. Między innymi Piotr K. Oleś, choć docenia wartość fenomenologicznego opisu w przypadku zjawisk skomplikowanych i trudnych do wyjaśnienia, widzi w nim co najwyżej wstępny przednaukowy etap poznania. Sugeruje, iż rzetelne wyjaśnianie podejmowanych przez psychologię egzystencjalną procesów i zjawisk intencjonalnych, wymaga opracowania nowego paradygmatu.